

להערכתם של היודנראטים

במרכז עבודתי על הנושא „בעיות בפעילות הציבורית היהודית בתקופת השואה בדרום מזרח פולין“, שנעשתה בהדרכתו של ד"ר שאול אש ז"ל, עמדה שאלת הערכתו של היודנראט. בהיסטוריוגרפיה של תקופת השואה, נטוש ויכוח לגבי הערכת אופיו של מוסד זה, כאשר אנו מוצאים בתוך קשת רחבה של השקפות, מצד אחד גישה הרואה ביודנראט שלוחה של מנגנון-ההשמדה הגרמני, ועליו מטילים את עיקר האחריות לתוצאות השואה, ומצד שני, מוכנים לא מעטים, לראות ביודנראט המשך ישיר לקהילות היהודיות שמלפני המלחמה.

אלה הטוענים להמשך, מדברים לא רק על רציפות אישית אלא גם על רציפות עניינית, מבחינת הפונקציות שמילא היודנראט.

כאן יש לציין שנעשו גם נסיונות להשתחרר מהכללות, וישנה גם נטייה לראות את המציאות באורח דפרנציאטיבי יותר, כאשר לצד התופעות השליליות מצביעים על החיוב שבפעולתו של היודנראט בתנאים הנתונים של הכיבוש הנאצי.

בסקירה זו אשתדל להתייחס אל שאלת הרציפות האישית והעניינית בין מוסדות הקהילה, או מסגרות ציבוריות אחרות, לבין היודנראט, תוך נסיון להצביע על הקשר בין האספקטים הללו: האישי והענייני.

הבדיקה הקיפה למעלה מ־70 יודנראטים באיזור גליציה המזרחית, ווהלין ופולסיה. בחירת איזור זה איפשרה לבדוק בין היתר, את השפעתה של תקופת הכיבוש הסובייטי על מעמדה של המנהיגות היהודית.

לקראת סוף שנת 1939 עדים אנו לפיזור כל המסגרות הפוליטיות, החברתיות והתרבותיות, ולשיתוק מלא של הפעילות הציבורית היהודית בעלת הצביון הלאומי. מוסדות הקהילה היהודית, מפלגות פוליטיות, רשתות החינוך היהודי והעברי, אירגוני-סעד וצדקה, כל אלה אשר ליוו את הציבור היהודי בפולין בין שתי מלחמות עולם ואף לפני כן, חדלו להתקיים. בשנתיים הללו שונה לגמרי הבסיס הכלכלי של הישוב היהודי. כן נפגעה המנהיגות היהודית, בחלקה באופן פיזי ע"י מאסרים והגליות, ואחרים שותקו באמצעים אדמיניסטרטיביים שונים.

גם אם היו גילויים של פעילות מחתרתית או נסיונות להבטיח רציפות בפעילות הציבורית מצד מפלגות ותנועות הנוער, הרי יש לומר, כי על פני השטח נשתנה מאוד הרחוב היהודי.

אולם הנתונים שבידינו מוכיחים כי 22 חודשי השלטון הסובייטי לא הצליחו לשבור את המערך האירגוני שמלפני ספטמבר 1939.

הקשרים הציבוריים ששמרו על חיוניותם, קיבלו משמעות מיוחדת עם התחלת הכיבוש הנאצי. המנהיגות הוותיקה עולה על פני השטח וממלאה תפקיד חשוב בחיי הקהילה. קיימת

* דברים שנאמרו בערב לזיכרו של ד"ר שאול אש ז"ל — 12.3.1969.

להערכתם של היודנראטים

רציפות אישית בולטת בין הקהילות שמלפני המלחמה, לבין היודנראטים, ובמיוחד אלה מה"קדנציה הראשונה".

והרי התמונה במספרים. הפעם עוסקים אנו רק ביו"ר הראשונים של היודנראטים. הסיכום הוא של 44 מקומות:

- * 10 יו"ר היודנראטים היו לפני המלחמה — יו"ר ועדי הקהילות.
- * 2 היו חברים בוועדי הקהילות.
- * 2 היו ראשי עיירות (סולטיסים).
- * 12 הוגדרו כמנהיגי הקהילה בלי שנמסר על מעמדם הפורמאלי ממש ערב פרוץ המלחמה.
- * 3 היו יו"ר ההסתדרות הציונית במקום.
- * 2 היו ציונים ידועים.
- * 1 היה רב של עיר לפני המלחמה.
- * 2 שימשו כמנהלי גימנסיות "תרבות" ואישים בולטים בקהילותם.
- * 2 היו פעילים בתחום הכלכלה בבנקאות.
- * 2 פליטים.
- * 2 עורכי דין ידועים.
- * 2 מורים.
- * 1 רופא.
- * 1 קצין בצבא האוסטרי לשעבר, לא מעורה בחיים הציבוריים.

לסיכום: 32 אנשים מתוך 44 שהוזכרו לעיל, שייכים למנהיגות במובן המוסדי של המילה. אכן, המספרים הללו מאשרים שתי הנחות:

- (א) שהתקופה "הסובייטית" לא מוטטה את המסגרות הקודמות;
- (ב) שהמנהיגות הוותיקה מצאה את דרכה אל היודנראט.

כיצד הגיעו אנשים אלה ליודנראט? חלקם הגיעו ביוזמת הגרמנים, אשר פעלו על פי העקרונות שבמכתבו הידוע של היידריך מספטמבר 1939, לפיהם יש למשוך לשורות היודנראט את המנהיגים. אולם רבים, גם אם נזקקו לאישור גרמני, ביוזמה יהודית פנימית. הדבר נעשה על יסוד התייעצות והסכמים בין זרמים פוליטיים שונים, אך היו גם בחירות ממש, כאשר הקהילה מתאספת בבית-הכנסת או במקום ציבורי אחר ובוחרת בנציגיה. כאן יכולה להתעורר השאלה, האם יש לזה חשיבות כיצד הגיעו עסקני ציבור אלה ליודנראט, שהרי בסופו של דבר, כולם הושמדו מבלי שיכלו להשפיע על תוצאות השואה. על יסוד החומר הנבדק, יש מקום להשיב בחיוב לשאלה זו.

כל עוד עוסקים אנו בהערכת עמידתה, התנהגותה ומאבקה של המנהיגות, ובבדיקת היחסים בין הקהילה לבין אנשי היודנראט, יש חשיבות לבעייה כיצד התהוותה מנהיגות זו. כאשר הקהילה היהודית בעצמה קבעה את הרכבו של היודנראט בראשית דרכו, זה מצביע על האוריינטאציה של היהודים באותם הימים. אנשים אשר נשלחו ליודנראט מטעם הקהילה, עשו זאת, לרוב מתוך הכרה ברורה בחומרת המצב ומתוך אחריות כבדה כלפי הקהילה. כמובן שאין להבין מתוך כך, שאלה אשר מונו במישרין על-ידי הגרמנים, שרתו בהכרח את מטרותיהם. אדרבה, לא כל אלה אשר נשלחו על-ידי הקהילה היהודית, עמדו במבחן והצדיקו את האמון שנתנו בהם.

ביותר מ־30 מתוך כ־70 היודנראטים שבאזורנו, ניכרים סימנים בולטים של בחירה יהודית עצמית. ואמנם, עד מהרה, על רקע של תהליך ההשמדה שנכנס לשלב מתקדם ביותר, הפכו היודנראטים למוקדי מתיחות בין שתי מגמות:

(א) המגמה הגרמנית — הרוצה להפוך את היודנראט לכלי שרת במלאכת ההשמדה;
(ב) המגמה היהודית — המנסה לנצל כל האפשרויות שעדיין נותרו כדי להקטין את מידת הפגיעות בקהילה היהודית.

כאן מנצלים את הניגודים בין מסגרות שלטוניות שונות (הונגרית, גרמנית ואוקראינית), מפעילים את הקשרים הישנים עם האוכלוסיה הנוכרית, מנסים לדחות או להעביר גזירות, ועד לנטישת דרך השתדלנות וגיבוש דפוסי התנהגות פחות מקובלים וידועים ופחות קונפורמיסטיים.

ניתן להצביע על 4 דפוסי התנהגות של אנשי היודנראט:

- (א) הסתייגות משיתוף פעולה אפילו בתחום של גזירות כלכליות-חומריות;
- (ב) נכונות ללכת עד קצה הגבול כל עוד מדובר בשוד חומרי, אך התנגדות מוחלטת כאשר נדרש למסור אנשים;
- (ג) השלמה עם פגיעות בחלקים מסויימים של האוכלוסיה תוך תקווה (או אשלייה) להציל חלקים אחרים של הקהילה היהודית;
- (ד) שיתוף פעולה מלא עם הגרמנים תוך שמירה על האינטרס האישי והתעלמות מוחלטת משיקולים ציבוריים.

כאן נתונים אנו בתחום הערכה עניינית, הערכה של מהות היודנראט. נציין רק, שהנקודה החשובה ביותר, לגבי נתפלו התגובות וההערכות ביודנראט היא: מסירה או אי-מסירה של היהודים בידי הנאצים.

אנו עדים לוויכוחים נוקבים המביאים יודנראטים שלמים או יחידים בתוכם, לצד זה או אחר של הכרעה.

ההרי הנתונים לגבי גורלם של יו"ר הראשונים של היודנראטים. נתונים אלה יבחינו לאיזה צד נוטות ההכרעות.

נבדקו 73 יודנראטים ומתוכם קבוצה של 45 מקרים. יש להם מכנה משותף — הסירוב לעבור את הגבול עליו דיברנו קודם: מסירת אנשים.

- * 6 התאבדו — כולם, פרט לאחד שלגביו חלוקות הדעות, כביטוי התנגדות למדיניות הנאצים, ולצעדם זה היתה משמעות ציבורית;
- * 6 ניספו לאחר שבאופן מוחלט והפגנתי, לא היו מוכנים למלא הוראות הגרמנים, אפילו בתחום הגזירות הכלכליות;
- * 2 סירבו למסור אנשים ונרצחו מיד;
- * 8 נרצחו תוך פחות משישה חודשים לאחר שגילו סימנים בולטים של אי השלמה עם המדיניות הנאצית.
- * 4 התפטרו בתקופה הראשונה מסיבות מצפוניות;
- * 2 עמדו בראש המרד הכללי בעירוניהם — לחווא וטוצ'ין;
- * 2 עמדו בקשרים עם המחתרת;

להערכתם של היודנראטים

* 2 ניסו להסתתר אך נתפסו ונרצחו;

* 1 הצליח להסתתר ונשאר בחיים;

לגבי 12 הנוספים, אין פרטים מדויקים על גורלם הסופי, אך פעילותם הוגדרה כחיובית עלידי כל העדים, ולא היו שום חילוקי דעות ביחס להערכה חיובית זו. רוכזו כאן איפוא, 45 מקרים מתוך 73 המדגימים עמידה יפה בשירות הקהילה, גילויים של הקרבה עצמית ופעילות כנציגי הציבור, בראשו הועמדו בתקופה טראגית זו, ברור, לא כל המקרים שייכים לאותה קטגוריה, משום שאין דומה התנגדות מזוינת או התקשרות עם המחתרת לנסיגות ההסתתרות, או אפילו התפטרות; אך כאמור, המכנה המשותף לכולם הוא — סירוב לשתף פעולה עם הנאצים — כל אחד בשלבים שונים, כל אחד עד גבול מסוים.

ייתכן ויבואו עוררים על הקריטריונים ששימשו בסיס למיון זה, אך יש לבדוק האם אין מקום לכלול אחדים מבין 28 יו"ר היודנראטים ב"קדנציה הראשונה" — אותם לא כללתי בין 45 הקודמים, בשורות המנהיגות היהודית האחראית והמסורה. קשה להציב גבול ברור מבחינת הזמן, מתי מסתיים השלב הראשון. נכון יותר לבסס את השלב הזה על עקרון אישי — פרסונאלי, על משך כהונתם של היודנראטים הראשונים. לעתים הם מושמדים בימים הראשונים, אחרים מחזיקים מעמד מספר חודשים ואחדים מגיעים עד לחודשי הקיץ 1942.

שתי עובדות קבעו את משך קיומה של ה"קדנציה הראשונה"; עוצמתו של תהליך ההשמדה וגם מידת הסתגלותם, או נכון יותר, אי-הסתגלותם של היודנראטים למדיניות הנאצים. מכל מקום, עם סיומו של שלב זה, ניספתה המנהיגות הוותיקה, יחד עם חלק ניכר של האוכלוסיה היהודית. כאן גם מסתיימת התקופה בה בלטו אלמנטים של רציפות עניינית בין ועדי הקהילות מלפני המלחמה, לבין היודנראט.

עובדה זו תובלט עוד יותר לאור בדיקת הנתונים של השלב השני. רוכזו ברשימה זו של השלב השני, 31 יו"ר היודנראטים ה"משניים". המספר מצומצם יותר בשל השמדה מוחלטת של קהילות רבות.

מתוך 31 מקרים, רק התנהגותם של 7 הוגדרה כחיובית ללא סייג. לגבי 14 אין הערכות אחידות וחלק ניכר מאלה, יגדיל כנראה את אחוז התופעות השליליות.

על 10 מקרים, נמתחה ביקורת קטלנית והם מואשמים בשיתוף פעולה מלא עם הגרמנים, ובהתכחשות מוחלטת לאינטרסים של הקהילה.

אכן, לפנינו ירידה תלולה במספר תופעות חיוביות, ומאידך, עלייה בולטת במספר תופעות שליליות. כן נמצאים בשורות היודנראטים, אנשים שלא מבין עסקני הציבור הבולטים וגדל מספר האנשים שלא מבני המקום (פליטים) בראשות היודנראט. בתמיכתם של הגרמנים חודרים ליודנראט גם אלמנטים מושחתים.

אנו נתקלים אמנם בתופעה זו בגילויים של התארגנות מחתרתית, אך באורח פארא-דוכסאלי למדי, דווקא אז, כאשר לא היו כבר אשליות ביחס לכוונותיהם האמיתיות של הגרמנים, דווקא אז, רבות התופעות הקיצוניות של אוזלת יד, השלמה עם המצב וגילויים מחירדים של שיתוף פעולה עם הנאצים.

אחד ההסברים לכך יש לחפש בעובדה כי באותו שלב, הכוחות שיכלו להיחפך לנושא המאבק ועמידה מכובדת, לא היו כבר קיימים. מלאכת ההשמדה והסירור השיגה את מטרתה.

נוסיף עוד הערה אחת לגבי האיזור שלנו — אם באזורים אחרים בתקופה של הגברת תהליך ההשמדה מתגבשת אלטרנטיבה ליהודנראט (כפי שראינו בוארשה, בביאליסטוק ובווילנא) — אלטרנטיבה בצורה של חוגים ציבוריים אופוזיציוניים או מחתרת לוחמת — הרי באזורנו כמעט ואינה קיימת תופעה זו. היו גילויים של התגוננות, היו תופעות של התנגדות לגרמנים ולאוקראינים ואף למשטרה היהודית. אנשים ניסו למצוא מקלט ביערות — אך הנהגה היהודית ציבורית המתחרה ביהודנראט — לא קמה.

יהודנראט באזורנו הפך למסגרת בתוכה התנהל המאבק על מגמות שונות ובלבד הראשון היו יהודנראטים רבים מאוד לכתובת הציבורית היחידה — לא רק לגרמנים, אלא לקהילה היהודית — ולא רק מכוח הצוו הגרמני, אלא מתוך הזדהות פנימית. תופעה זו קיימת באותם מקומות ובאותם שלבים, בהם גילו היהודנראטים נטיות נונקונפורמיסטיות כלפי הנאצים, כאשר ניצלו את הסמכויות ואת האמצעים שהופקדו בידיהם לטובת הקהילה — וכפי שראינו, רבים הם המקרים מסוג זה. ולסיום — הממצאים עליהם הצבענו בסקירה זו, אינם מאשרים את התיזה הקיצונית והמכלילה, מסוגה של חנה ארנדט ודומיה, הרואים ביהודנראט שלוחה של מנגנון ההשמדה.

מסתבר כי באיזור בו עסקתי, משקלם של היהודנראטים הראויים לכתר המנהיגות, עולה על מה שמקובל לחשוב לגבי מוסד זה. אין לקבל את מעמדו הפורמאלי של היהודנראט כבסיס להכרעה היסטורית. כן אין לקבל את התוצאות האיומות של השואה כקנה-מידה יחיד להערכת המסגרות היהודיות שפעלו באותה תקופה. בדיקה מלאה יותר של המצב, תוך ראיית הדברים מבפנים, עשויה לקרב אותנו להערכה נכונה בעת הכיבוש הנאצי.

activities of the underground movement in this particular ghetto. According to the author this was the reason for the lack of an armed fighting movement and of acts of armed revolt.

DAYS OF BLOOD — BUCHAREST 1941 — by Rabbi Tsvi Gutman

Rabbi Gutman, a veteran teacher and spiritual leader from Rumania, tells of the pogrom, held by the Rumanian Fascists in Bucharest in 1941. The Rabbi was jailed at the time, together with others, and both his sons were murdered.

REBELLIONS AND ESCAPES IN AUSCHWITZ — by Herman Langbein

H. Langbein, an Austrian, was a political prisoner during the Nazi regime. He was detained in Auschwitz for some time and was among the founders and leaders of the international underground inside the camp. He has been active in the hunt for Nazi criminals and in various ex-prisoner's organisations since the end of the war.

In the article given here (an excerpt from a book not yet published) H. Langbein describes the methods of the underground movement. We become acquainted with the formation of cells, forms of mutual aid, preparations for armed revolt and the organisation of escapes. The paper is based on personal memories, previous publications and numerous pieces of evidence.

DOCUMENTATION

We present in this issue a rare document from the Ringelblum Archives. It records the evidence of a Polish woman whose name is unknown but whose style and ways of expression indicate intelligence and a thorough grasp of the matters at hand. She related the attitudes of sectors of the Polish population to the inhabitants of the ghettos and to the wholesale extermination of Jews.

The evidence was taken down by Samuel Braslav, one of the leaders of the Hashomer Hatsair Underground and the Jewish Resistance Organisation in the Warsaw ghetto at the time of the Holocaust.

The document is accompanied by an introduction and annotations by Dr. Joseph Kermish, who is engaged in research on the Holocaust period.

RESEARCH

1. EVALUATION OF THE "JUDENRAT" — by Aharon Weiss

We publish a lecture by Aharon Weiss in our Research column. The author attempts to analyse the character of the "Judenrat" institution in Poland, to show the differences between the various "Raete" in different places, owing to the individuals they comprised, the stages of their activity. He makes it clear that any generalisation concerning the character and attitude of the Judenrat is misleading. Serious examination shows up the differences in various places and periods.

2. JEWS IN THE HUNGARIAN REVOLUTIONS — by Shlomo Ytschaki

Sh. Ytschaki surveys the contribution to the Hungarian revolutions at the end of World War I: The Caroly and the Bela Kun revolutions. He bases his paper on a great amount of documentary and descriptive material. At the same time we learn of the attitudes adopted by Jewish and Gentile historiography to the participation of Jews in these revolutions.

The current issue of "Yalkut" brings the first part of the paper. Part II will appear in issue No. 12.